

ami a velük kapcsolatos sorokat fűti, általánossá téve az egyedit, történelmi determinációvá a kimenetében többféleképpen végződhetőt, s az egyéni veszteséget a nemzet veszteségeivel azonosítva.

Emberi magyarázatul talán még el lehetne fogadni azt, hogy a kifogásolt összetevők egytől egyig a keletkezés korának terheit hordozzák. Poétikai szempontból azonban egyáltalán nem megnyugtató a kép. Láthatóan a naiv, reflektálatlan olvasók számára íródtak e történetek, de ha valaki az utóbbi módon közeledne hozzájuk, valószínűleg csapdába esne. Hiszen e rövid prózai művek műfajilag köztes helyzetben állnak. Nem igazán novellák és nem igazán elbeszélések, legfeljebb állóképek egymás mellé helyezett sorozatáról lehet beszélni. Nincsenek valódi konfliktusok, sem megoldások, sem érzelmi/erkölcsi megtisztulások. Talán még legjobban a példázat meghatározás illene rájuk, noha az is csak bizonyos megszorításokkal, inkább általánosságban, mint tetten érhető struktúrában. A megörökített alakok is legfeljebb ebben a viszonyulásban érdekesek, személyiséggé válsuk fel sem vetődik. S a legnagyobb baj, hogy a szerző nyelvhasználata legfeljebb önképzőköri próbálkozás lehetne, talán a gimnázium két utolsó évének valamelyikéből.

Mégsem mondható tulajdonképpen haszontalannak e kötet megjelenése. Annyi évtized baloldali hegemonia után szükséges, hogy végre szabadon lehessen olvasni a jobboldali szellem termékeit is. Legyen látható végre, mit is jelent ez a konzervativizmus, s az ideológiailag determinált szövegkonstruálás. Legyen világosan felismerhető, hogy jobboldali vagy baloldali irodalom, művészet, az e szavakhoz történetileg hozzátapadt értelem miatt (is) fából vaskarika, mert minden, a pillanathoz kötődő irányultság a legfontosabbat, a művészi hatás tartalmi/formai elemeit semmisíti meg.

BUDA ATTILA

Elfelejtett novellák

A kötetborító ajánlása szerint Tormay Cécile elbeszéléseinek válogatott kiadását „az a remény indította el, hogy a hosszú elhallgatás megtörhető, az író visszamenthető a magyar kultúrába”. Napjainkban

megnőtt az irodalmi érdeklődés a századfordulón és a két világháború között alkotó írók művei iránt, több könyvkiadó vállalkozik régvolt sikerkönyvek újrakiadására, s nemrég pályázati felhívás született méltán vagy méltatlanul elfelejtett 20. századi magyar írók életművének ismertetésére. Elfelejtett íróink között szép számmal találunk nőírókat, gondoljunk csak Földes Jolánra, Erdős Renée-re, Gulácsy Irénre, Dienes Valériára vagy éppen Bródy Lilire. A múlt század első felében a nők kiléptek a korábban „hosszú illó” témák és műfajok Gyulai Pál által számukra az *Írónők* című munkájában megszabott szűk keretei közül, s az irodalom és újságírás csaknem minden területén helyet követeltek maguknak. Bár megbecsülésük körül akadtak nézeteltérések, így viták a női intellektus alsóbbrendűségéről, a női íráskészségről és látásmódról, egyre több könyvismertetés és bírálat jelent meg olyan művekről, amelyek szerzője nő volt, s a folyóiratok, napilapok is szép számmal közölték nőírók műveit. Ebben az időszakban Erdős Renée aratta a legnagyobb költőnői sikert a *Leányálmok* (1899), majd a *Versék* (1902) merész, erotikus hangütésével, néhány évvel később pedig Tormay Cécile ért el jelentős nemzetközi elismerést az *Emberék a kövek között* (1911) című regényével, melyet pár évre rá követett *A régi ház* (1914), a többgenerációs családrégény, amely később francia, olasz, német és angol fordításban is megjelent. „Kevés férfival találkoztam a világirodalomban, aki olyan kevés esz-közzel tud életet adni embereknek és dolgoknak mint Tormay Cécile” – írta róla Anatol France, kinek (Gabriele D’Annunzio mellett) barátsága szintén a külföldi siker hozadéka volt.

„A háború, a forradalmak, a vörös- s a rákövetkező fehérterror drámai eseményeit az irodalmi életben is a benukt lesújtottság, majd a számvetés s az új önmeghatározási törekvések megfogalmazásának időszaka követte. Már a kortársak közül is többen hangsúlyozták, hogy a merőben megváltozott körülmények között a nőírók hamarabb találták meg új helyüket és szerepüket, mint a férfiak. Azt azonban nemigen tették szóvá (később sem), hogy a húszas években a sikeres, sőt színvonalas írónők többsége hosszabb-rövidebb idő elteltével beépült a konzervatív kulturális kapcsolatrendszerbe, mégpedig olyan eredményesen, hogy minden előbbinél jóval nagyobb teret és fontosabb szerepeket birtokolhattak az irodalmi életben” – írja Fábri Anna a *Szép tiltott táj felé* című tanulmánykötetében. Nem történt ez másként Tormayval sem, aki 1921-ben és 1922-ben közreadta a *Bújdosó könyvet*, kétkötetes naplóját a vörös terror napjairól. 1923-ban megin-

dult szerkesztésében egy szépirodalmi és kritikai folyóirat, a Napkelet, amelyet nem titkoltan a Nyugat ellensúlyozására alapítottak. A lapot a Magyar Irodalmi Társaság támogatta, amely 1922-ben jött létre, s elnöke gróf Zichy Rafaelné, alelnökei pedig Klebelsberg Kunó és Pauler Akos voltak. A társaságnak tagja, mint látjuk, maga a vallás- és közoktatásügyi miniszter is, tehát joggal feltételezhető, hogy a lap állami támogatással működött. Tormay Cécile nem titkolta soha, hogy rokonszenvezik a kormány politikájával, azonban szerkesztőként igyekezett direkt formában távol tartani a politikát lapjától. Schöpflin Aladár így ír a Nyugat hasábjain 1940-ben a rivális folyóiratról: „Szép csendben, búcsúztatók és gyászszertartások nélkül, kimúlt a Napkelet, havonként megjelenő irodalmi és kritikai folyóirat. Tormay Cécile alapította 1923-ban. Annak idején nagy kezdősebességgel indult. Támogatta anyagi eszközökkel gr. Klebelsberg Kuno kultuszminiszter, terjesztésében a hatóságok részéről némi szelíd nyomás érvényesült, különösen vidéki városokban, Tormay Cécile népes tábora, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége is mozgósította magát s tagadhatatlanul rokonszenvenvel fogadta a magyar intelligencia akkori közvéleménye. Bevallott célja az akkor úgynevezett keresztény megújulás irodalmi szolgálata volt s be nem vallottan a Nyugat ellensúlyozása. Magam is láttam annak idején a kultuszminiszter egy köriratát, amelyben felhívta a címzetteket a Nyugat irányzata ellen indult folyóirat pártolására. Ez a célzata azonban gyakorlatilag nemigen volt tapasztalható, Tormay Cécile előkelő szelleme nem engedte, hogy folyóirata fölösleges polémiaikkal s az akkor divatos politikai jelszavak hangoztatásával szálljon ellenünk harcba. Irodalmi súlyával akart hatni. Meg kell állapítanunk, a tónusa előkelő és írókhoz méltó volt. [...] Ószintén sajnáljuk a Napkelet elhunytát. Mégis csak megvolt a helye irodalmi életünkben, céljait tisztességes írói eszközökkel szolgálta és elmúlásával is kevesebb lett az amúgy is nagyon összeszűkülő tér, ahol írók irodalmi dolgokról megszólalhattak.” (*Búcsi a Napkelet-től*) Tormay szerkesztői munkája mellett tovább is publikálta szépirodalmi műveit, novellásköteteket, majd háromkötetes nagyregényét, *Az ősi küldöttet* 1933–1937 között, amelyet nem tudott befejezni szívelégtelenség által bekövetkezett korai halála miatt. S bár későbbi szépirodalmi írásai már nem érték el *A régi ház* sikerét, mégis népszerűek maradtak a háború végéig, mi több, halála évében Nobel-díjra terjesztették föl.

A jelen elbeszélésvalogatást *Örök Magyarország* címmel veheti kezébe az olvasó. A címadó elbeszélés, az *Aeterna Hungaria* a messi-

múltba kalauzol, egy kocsmába, ahol kuruc és labanc magyar nem találják a közös hangot, s egymást okolják a haza sorsa miatt. Személyeskedő szóváltásuk eredményeként agyonverik egymást, a külföldi zsoldosok és a császári tiszti öröme. Tormay történelemszemlélete jól körvonalazható írásában, az összefogást nélkülöző viselkedéstől félti a magyarságot, s elbeszélése, figyelembe véve, hogy 1918-ban jelent meg a *Viaszfigurák*ban, sokkal inkább tűnik példabeszédnek, tanmesének, mint szórakoztató olvasmánynak. Írásával az elbeszélő mindent tudó, látó és értő pozíciójából azt sugallja, hogy a „magyar” többre hivatott... A párbeszéd felépítése, a karakterek megformálása mind az írói mondanivaló alá rendelődik, csupán az aktualizálás eszközévé válik. Ugyanakkor kétségtelen, képes úgy írni a történelmi múlt eseményeiről, részletekbe nem bocsátkozva, hogy olvasójával elhitesse, ő maga is ott ül a kocsmában egyik asztalánál, szemtanúja a két magyar szóváltásának és keserű halálának. Olyan hangulati remek ez, melynek példabeszéde 1918-ban volt leginkább hűsbavágó, írói célja, a megrendítés azonban ma már kevésbé érvényesül. Hasonló a probléma a *Kis vándorokkal*, amely 1920-ban jelent meg az *Álmok* című kötetben. A háborút követő nyomorra és értelmetlen halálra kívánja felhívni olvasói figyelmét szívbemarkoló írásával, mely igen röviden egy kisfiú történetét meséli el, akinek édesapja elesett a háborúban, anyja belehalt a menekülésbe, ő pedig árván kóborol a nagyvárosban, ahol nem kap menedéket, míg végül megfagy egy kapualjban. Mindezt Tormay képekben gazdag elbeszélés módjával úgy jeleníti meg, hogy az olvasó emlékeiből felszínre kerülnek Andersen *A kis gyufaárslány* című meséjének hangulati elemei.

A kicsi fiú már nem fázott. A hideg kutyái már nem marták vézna testét. Hová lettek?... A tagjai elzsibbadtak. Bágyadtan félig felnyitotta a szemét. Az utcalámpa fején úgy megnövekedett a fehér kucsma, hogy a láng is csak alig világított ki alóla, és a havazásban mint óriási, fekete vasúti kocsik álltak a házak.

A kisfiú sorsát azonban nemcsak addig követhetjük, amíg megfagy a kapualjban, hanem a mennyországba is.

A kicsi fiú széles, puha országúton járt. Ekkor vette észre, hogy nincs egyedül. Előtte is mentek, mögötte is jöttek, és valamennyien apró fiúk, pici lányok voltak. Csupa kicsi vándor a kék mezők

aranyporos országútján. Az egyiket véletlenül felismerte. A falujából való volt, a szomszédék szőke Juliskája.

A gyerekek többsége magyar, s mind a háború után halt meg: ki megfagyott, ki éhenhalt. A mennyország angyalai tanácskoznak, hogyan segíthetnének, míg végül döntenek.

Ti pedig [...] szedjétek össze a kapu küszöbén az ő könnyeiket, vigyétek le a Földre, és tegyétek bele az emberek szívébe, mert a kicsi vándorokat csakis az emberek szíve tartoztathatja odalenn a földön.

Tormay elbeszélése bár a megrendítésre irányul, legfeljebb meghatónak mondható. Míg története jól megszerkesztett, stílusos a kisfiú haláláig, utána nem pusztán szürreálisá válik – ami önmagában még egy írásnak sem vált kárára –, hanem giccsel és pátosszal telik meg. Természetesen több jól megszerkesztett, igényesen megformált és emberségről valló írása került e kötetbe. Így a *Tépett atilla*, amelynek főszereplője egy öreg anyóka, kinek egyetlen hozzátartozója, a fia elesett a szabadságharcban, s kinek atilláját mutogatja mindazoknak, akik meghallgatják történetét hős fiáról. A novella különös csavarja, hogy csak legvégül, a néni halála után derül ki az elbeszélő számára, hogy a fiú tulajdonképpen áruló, kém volt, a magyarok végezték ki, a falu azonban kegyeletből és sajnálatból hallgatott... Mesés elemek vegyülnek Tormay több írásába, így *A mesekönyv kis hercegnőjébe* is, amelynek alapötlete igen szép: egy mesekönyvben ábrázolt hercegnő végtelenül unja megrajzolt környezetét, s ki szeretne lépni a könyvből... Szürreális elemek gazdagítják a *Megállt az órák*, amely 1924-ben jelent meg novelláskötetének címadó darabjaként, s amelyet a korabeli kritika és monográfusa, Hankiss János elismerő szavakkal illetett. „A folyóról bejött a köd a városba. A parti utcákon jött, a lármán át, borzasztó csendesen. A falakat tapogatta, az ablakokra lehelt, és megállt a házak között. Azután nem mozdult órákon át.” Így kezdődik a történet, Tormay finom vonalakkal érzékelteti olvasójával környezetét, személyes benyomásait a háború utáni városról. Az elbeszélő a Rákóczi úton haladva leírja, amit lát. Az egyes szám első személyben megírt elbeszélést a megrendülés élménye ihlette – az utcára kiköltözött nyomor és szenvedés. Gördülékeny, plasztikus elbeszélés módja mégis helyenként kisiklik, s az a látásmód, amelyet jellemzően a borzalom és az undor

táplál, tesz drámaivá, átcsap publicisztikába, s annak műfaji sajátosságából adódóan általánosításba, ezen felül aktuálpolitikába. Az ábrázolt borzalmakért talál felelősöket:

A nagyhatalmak pedig tanácskoztak. Ötödik éve már, hogy tanácsoknak süppedő, kényelmes karosszékekben, az orosz máglya tűzfénye mellett, égett emberhús szagánál. És tanácsstermük párnázott ajtaja alatt beszivárog a mi tépett országunk vére. Folyton szivárog, míg ők össze-összehunyorognak a kicsiny keletiekkel, amelyek torkig ették magukat a mienkből, de azért emésztés közben még mindig kaparnak maguk felé.

A kis keletiekről nem hagy kétséget olvasójában:

A villamosmegállóban valaki becsukta az esernyőjét. Az esernyő alól púpos törpe került elő. Feje gonoszul guggolt két váll között, és leselkedett. Amikor odanéztem keleties, sötét szembe, nagy orra, fodrozott húsos ajka egyszerre jelekké váltak a ködben. [...] Itt vannak, mint a forradalom alatt. Ugyanazok, ugyanannyian... Csak néhányan mentek el, akik nagyon megmutatták magukat. A többi itt maradt, és meghízott és nevet és vár.

Tormay Cécile írásait vizsgálva, nem lehet észrevétlenül elkerülni antiszemitizmusát. Bár az e válogatáskötetben szereplő írásokra elsősorban nem ez a jellemző, mégis fenti elbeszélése és a *Bújdosó könyv* nem teszik lehetővé e téma kikerülését.

Tormay Cécile 1878-ban született Budapesten, nagyapja, Tüköry József házában, nagypolgári család sarjaként. Édesapja, Nádudvari Tormay Béla államtitkár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Lipót- és Vaskoronarend lovagja, mezőgazdasági író. Édesanyja Barkassy Hermin volt. Amint Béri János *Középosztály vagy középosztályok?* című dolgozatában rámutat: „1905-ig azonban a 25-30 ezer családot számláló történelmi, középbirtokos nemesség vagy dzsentri fokozatos birtokvesztés következtében 7000 családra csökkent – Tarczyani szerint –, s a következő években-évtizedekben is tovább fogyatkozott. Társadalmi és politikai megrázkódtatást azonban ez a hanyatlás nem vont maga után. Egyrészt, mert a Tisza Kálmán rendszere által életre hívott s döntően a dzsentriből rekrutált »politikai osztály« biztosította a politikai intézmények folytonosságát. Másrészt, mert

ez a rendszer a történelmi középosztály birtokait elvesztő tagjai számára egy a korábbi presztízst, jövedelmet, »úri« életformát megőrző, alternatív egzisztenciát bocsátott rendelkezésre: a számos kiváltsággal körülbástyázott államhivatalnoki (és megyei hivatalnoki) létet.” Az így kialakult úgynevezett „keresztény úri középosztály” egyik családjába született Tormay is, s maga sem volt mentes környezetének korabeli gondolkodásmódjától. Amint Béri rámutat, e társadalmi réteg igénye a történelem valamilyen formájú visszaforgatása, a zsidó emancipáció és asszimiláció megakadályozása. Ennek okait az alábbiakban látja: „A magyar államosztály rendhagyó viselkedése tehát magyarázatra szorul. [...] A polgári fejlődés során, a kapitalizmus felvirágzása idején földjüket vesztett nemesi földbirtokosok voltak ők, akik önállóságuk elvesztését nem voltak hajlandók saját gazdálkodásuk hiányosságainak és életvitelük feudális stílusának a rovására írni. Egyszerűbb volt és a felelősség terhétől inkább mentesítette őket az az indoklás, amit ideológusaik szállítottak, és amit ők fokozatosan a magukévá tettek. Erre annál inkább hajlottak, mert ugyanaz a kapitalista fejlődés, amely számukra vagyoni elvesztését hozta, a polgárság és ezen belül a zsidó vallású polgárság látványos felemelkedését, vagyoni gyarapodását eredményezte. Mi sem látszott kézenfekvőbbnek tehát, mint okozati összefüggést konstruálni a maguk pályája és azoknak a zsidóknak a »térfoglalása« között [...]” Tormay *Megállt az óra* című novellájában társadalmi osztályának korabeli vélekedése jól megfigyelhető: a főváros, háború és Tanácsköztársaság nyomait viselő utcájáról az elbeszélő betéved a Rókus kápolnába, ahol szürreális módon a múlt megelevenedik, s parókás urak, hintók, gyertyafény és egy szerelmes pár társaságában találja magát. A régvolt céhek világában, ahol a strázsamester így szól: „– Mars! – rivallt rájuk fölényesen a strázsamester – Pestvár falain bévül nincsen kvártélyuk hebreusoknak. Toleranciából portanyitástól portazárásig elég sok népeknek romlására uzsoráskodhattatok. Most már békesség adassék a jámbor polgároknak. Takarodjatok a zsidó utcába!” A fenti novellának, de számos más írásának is újraolvasását, értelmezését és befogadását meghatározza, hogy Tormay írásait megjelenésükkor erősen determináló történelmi kontextus mára érvényét veszítette. A művek léte-rét meghatározó külső körülmények kikoptak a művek megértését elősegítő jelrendszerből. Mivel a mai olvasó történelmi tudata nem azonos a korabeli befogadó tudatának összetevőivel, a megjelenés időpontjának olvasói elvárásai és az azoknak való megfelelés, vala-

mint az abból következő siker érthető, e mű időtállósága, így a válogatásban történő szerepeltetése azonban kérdéses.

Tormay Cécile elfeledése több okkal is magyarázható. Kétségtelen, hogy az okok közül a legkézenfekvőbbnek az az egyszerű tény tetszik, hogy a második világháború után betiltották. Terjedelmesebb értelmezés írásairól utoljára a harmincas évek végén, negyvenes évek elején jelent meg. A rendszerváltás óta több méltató írás látott napvilágot, amely írói munkásságát azonban csak érintőlegesen tárgyalja, s a hangsúlyt a *Bújdosó könyv* bemutatására helyezve, annak kommunista- és zsidóellenességét méltatva többet árt Tormay szépírói megítélésének, mint használ. Hiszen egyetlen író életművének sem kedvez, ha bármilyen politikai szekértábor kisajátítja, mert ezáltal csak megnehezedik és beszűkül az értelmezés és értékelés lehetősége. Kérdéses az is, hogy a jelen válogatás célkitűzése, melyet e kritika elején idéztem, megvalósulhat-e. A szerkesztői szempont bevallottan az, hogy e válogatás teljes keresztmetszetét adja az író munkásságának. A részben tematikus szerkesztés mégis zavaró, mivel az írások első publikációjának időpontja nincs feltüntetve az írások végén, így például a *Feltámadás*, amely az életmű egy igen korai darabja, s annak idején a Szünidő című lapban jelent meg, az igen fiatal íróként egyik első zsenyéjeként – egybemosódik kiforrott írásaival. Egy terjedelmesebb utószó, amely ismerteti az író munkásságát, írásai keletkezésének körülményeit, a válogatás és szerkesztés részletes szempontjait, valószínűleg sokat használt volna e kötetnek. Másrészt kétségeim vannak afelől, hogy egy elfeledett író elbeszélésválogatásának kiadásával újra népszerűvé lehetne tenni. Tormay két regényével (*Emberek a kövek között*, *A régi ház*) vívta ki a szakma és az olvasóközönség elismerését. Szerb Antal így fogalmaz e két regény kapcsán: „Öncélú mondatokat írt, amelyek arra voltak rendelve, hogy ötvözött formáságukban a kontextusból kiszakítva is megállják a helyüket és megálítsák, elmerengésre hívják az olvasót, felkeltve benne a szépség szomorúságát és a távoli dolgok igézetét. Annak a stílusnak és stílustermítő életérzésnek volt a hordozója, amely legmagasabb szintjét Babits Mihály fiatalkori verseiben és Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád költészetében érte el.” A kiadó által megfogalmazott célkitűzés elérése végett talán szerencsésebb lett volna e regények valamelyikét új köntösbe öltöztetve az olvasó kezébe adni.